

Bolvári Zoltán

Az ének-zene tanítás néhány módszertani kérdése

Felkészülés az ének-zene órára

Az ének-zene órákra való igen gondos és alapos felkészülés nélkül az elért eredmény csak féleredmény lehet, még akkor is, ha gondosan elkészített tanmenet képezi a felkészülés alapját. Minden órának egyéni íze, zamata van, egyéni megtervezést igényel. A felkészülésre nem elég az óravázlat elkészítése. (...)

Az *első* feladat az anyag kiválasztása. Ez részben a tanmenet alapján történik, de a tanmenet nem szolgálhat mindennel, amire az órán szükség lehet. Az anyag kiválasztása nemcsak arra ad választ, hogy mi mindent tanítok meg az órán, mi mindennel foglalkozom, hanem arra is, hogy hogyan és minek a segítségével oldom meg feladatomat. Az anyag kiválasztásába tehát beletartozik, hogy mi lesz az óra fő anyaga, de az is, amit egyébként, a fő anyag mellett végzünk, pl. kezdőének, hangszépítés, hallásfejlesztés akár ritmikai, akár dallami úton, játék, dalcsozor, a zenehallgatás anyaga stb.

A felkészülés *második* feladata a célok, elsősorban a nevelői cél meghatározása. Az órákon nemcsak tanítunk, hanem nevelünk is. Bár a tanítónak az óra szinte minden részében és mozzanatában nevelnie kell, mégis konkrétan kitűzött nevelői feladat az, amit óravázlatunkban külön feltüntettünk, s amelyet az óra folyamán okvetlenül meg kell oldanunk. (...)

A felkészülés *harmadik* feladata a kellékek számbavétele, összegyűjtése, elkészítése, beszerzése. Itt a szorosabb és tágabb értelemben vett szemléltetési eszközökről, a tanítás segédeszközéről van szó. Sokszor a segédeszköz teszi lehetővé vagy segíti elő a nevelői cél megvalósítását. Egy-egy jó helyen és időben bemutatott kép, növény, virág vagy ruha, egy-egy zenedarab, dal stb. kellően biztosíthatja azt a hangulatot, amelynek felkeltése elsősorban fontos a tanítás céljának elérésében. A megfelelő szemléltetési anyag beszerzése, elkészítése munkát ad a tanítónak. Az ilyen munkák szintén szerves részei – a ténylegesen megtartott órákon kívül – a tanító iskolával kapcsolatos elfoglaltságának.

A felkészülés *negyedik* feladata a fenti első három feladat elvégzése után az óravázlat gondos rögzítése, írásban. Minden lényeges dolgot tüntessen fel a tanító. Jó az is, ha az egyes részekre fordítandó időt percekben feltünteti, mert ezzel elkerüli egyrészt azt, hogy a kelleténél hosszasan időzzék egy-egy résznél, másrészt azt, hogy egy-egy részt elnagyolva végezzen el, esetleg kihagyjon. A jól elkészített és alapos előkészület után elkészített óravázlat biztos támasza a tanítónak.

A felkészülés *ötödik* feladatát főleg kezdő és még kellő rutinnal nem rendelkező tanítóknak érdemes betartani. Ez abban áll, hogy az elkészült óravázlatot gondosan tanulmányozza, átolvassa, esetleg gondolatban végig is tanítsa. (...)

A felkészülés *hatodik* feladatában azoknak a technikai dolgoknak elvégzését és begyakorlását ajánljuk, amelyekre az óra folyamán sor kerülhet. Tehát, ha zongorán, hegedűn, furulyán stb. kíséri a dalt, gyakorolja be jól a kíséretet. Gyakorolja be a rádió, lemezzátszó, magnetofon kezelését. Ne az órán derüljön ki, hogy rossz a konnektor vagy az érintkezés, vagy hiányzik valamilyen kellék. Tanulja meg kifogástalanul és könyv nélkül énekelni a dalt az összes versszakokkal. Gondoskodják arról, hogy a dal, vagy esetleges ritmikai vagy dallami anyag időben fel legyen írva a táblára. (...)

A didaktikai alapelvek érvényesítése az ének-zene órákon

Ezek az alapelvek általában minden tárgyra érvényesek, és az ismeretszerzés helyes megvalósítását segítik elő. Az ének-zenére vonatkoztatva ezeket konkrétan a következőkben vázoljuk:

A *tudományosság elve* azt jelenti, hogy a tanulóknak a valóságot olyannak mutatjuk be, mint amilyen. Tehát az ének-zenében csak a valóságot művészi és híven tükröző alkotásokat taníthatunk. A művészet érzékletesen hangokban jut kifejezésre, számtalan módon tükrözve a valóságot. Az ének-zene tanításában a művészi ábrázolás hitelességére kell törekedni, s ezt a korszerű szemlélet biztosítja. A dalok hangulatában nagy szerepe van a szövegnek. A dalok zenéje és szövege által árasztott hangulat legyen optimista, reménykedő, vidám, szocialista rendszerünknek megfelelő felfogású, fejezze ki a szépet, az erkölcsöst, a nemest. A szöveg ismeretlen kifejezéseinek megmagyarázásában is a valóságra kell törekednünk még akkor is, ha ez a szöveg mesészerű, legfeljebb azt tesszük hozzá, hogy ez, persze, csak a mesében van így. Végül az elemi zenei fogalmak kialakításában is kifejezésre jut a tudományosság elve.

A *tudatos és aktivitás elve* azt jelenti, hogy ismernünk kell tanításunk közelebbi és távolabbi célját, s ezt tudatos erőfeszítéssel kell elérnünk. Az elemi zenei fogalmakat csak úgy érthetik meg a tanulók, ha ezeket saját cselekvésükön (aktivitásukon) át érzélik. A cselekedtetés a megértést nagyban megkönnyíti, mert nemcsak megfigyeli, hanem maga is cselekszi, amit tanul. Így szoros kapcsolat jön létre a megismerés tárgya és a tanulók személyisége között. A jártasságok és készségek elérése is kifejezője az aktivitás elvének. Belső aktivitásra is szükség van. Ilyen pl. az, amikor a tanulók a tanító által énekelt dallamot – éneklés nélkül – gondolatban értelmesen követni tudják. Vagy a kihagyásos éneklés. A jelről való tanításban a ritmus és a dallamelemzés, szövegelemzés a tudatos elvén keresztül valósul meg. Alkotó aktivitás az, ha a tanulók képesek dalt reprodukálni jelről, vagy dalcsozor dalait közbülső hangadás nélkül éneklük el.

A *szemléletesség elve* azt jelenti, hogy minden tanításmódnak az érzéki észlelésből kell fakadnia, alkalmazkodva a gyermeki gondolkodás és emlékezet képszerűségéhez. Az ének-zenében főleg két téren kell a szemléletességet kialakítani: a hangzási viszonyok (hangok) és az időtartam (ritmus) vonatkozásában. Előbbi a nehezebb, mert elvontabb. A könyvek képei segítenek ebben is (vonalhinta, magasabban, alacsonyabban álló gyermek, a kézjelek, virágos és virág nélküli cserép vagy madárfészek, meggyvár és magányos meggy, nagy és kis falióra stb.). A szemléletesség elve azonban nem merül ki csupán a szemléltetésben. A szép, átélt éneklés – a tanító és a gyermek részéről egyaránt – a kifejező előadás, az ízlés fejlesztése, sőt a dallal kapcsolatos beszélgetés is a szemléletesség elvének alkalmazását segíti elő.

Az *elmélet és gyakorlat kapcsolatának elve* azt jelenti, hogy a tanulónak az elsajátított ismeret gyakorlati alkalmazását is el kell sajátítaniuk. A daltanulásnak, az éneknek minden elméleti ismeretet alárendelünk. Másrészt azonban elméleti tudásuk alapján képesek lesznek újabb dalokat önállóan elsajátítani. Ha az elemi zenei fogalmak megtanítását és ezeknek készséggé illetőleg jártassággá fejlesztését elszakítjuk a tulajdonképpeni gyakorlattól, az énekléstől, akkor minden ismeret verbálissá, formálissá válik. Így kapcsolódik össze elmélet és gyakorlat. De nem is lehetne megtanítani zenei fogalmakat dalok és éneklés nélkül, mert az elméleti fogalmak megtanításánál már jó előre hallás után megtanult dalok énekléséből indulunk ki, ezen szemléltetjük a zenei fogalmakat. Az elmélet és gyakorlat elve megkívánja, hogy a tanulók az ének-zene oktatás egész folyamatában világosan lássák, hogy minden elméleti ismeret (értékek, ütemek, hangok) a szebb, értelmesebb éneklést segíti elő, valamint azt, hogy majd később, felnőtt korukban, mint hangverseny-látogatók, a szöveg nélküli, nagyobb zeneműveket is megértsék.

A *rendszeresség elve* azt jelenti, hogy az egyes anyagrészek megfelelő logikai rendben kövessék egymást. Egy-egy dal az év folyamán többször sorra kerül. Először, mint új anyag, később, mint szemléltetési anyag más anyagrész megtanításához, vagy készségfejlesztéshez vagyis az ismeretek gyakorlati alkalmazásához. Fontos tehát, hogy a tanító e téren a rendszeresség elvének alapján járjon el. Továbbá az egyes ritmikai és dallami fogalmak előkészítése, megtanítása, begyakorlása különböző időpontokra esik, és ezeknek sikeres megoldása, a tanmenet kereteibe illesztése, rendezése nagyfokú tervszerűséget kíván a tanítótól. Ha nem érvényesül minden ének-zene órán a rendszeresség elve, akkor a különböző dalok pusztá elénekeltetése formalizmushoz vezet. Fontos még a rendszeresség elvének a betartása a hangterjedelem fokozatos növelésében is.

Az *ismeretek tartós elsajátításának elve* azt jelenti, hogy az elsajátított ismereteket gyakorlás és ismétlés segítségével annyira meg kell szilárdítani, hogy a tanulók a továbbiak során fel tudják azokat idézni. Az ismeretek tartós elsajátításához egyre nagyobb szerephez kell jutnia a hallási emlékezetnek.

Az *oktatás érthetőségének elve* azt jelenti, hogy minden magyarázatnak, tanításunknak értelmesnek és érthetőnek kell lennie. Különösen fontos ez a dalok szövegének ismeretetésénél. Továbbá a tanítónak tudnia kell azt, hogy mindig az egyszerűtől haladjon az összetett felé. Tudnia kell azt, hogy mi az, ami a tanulóknak – szemben a felnőttekkel – valóban egyszerűbb. Pl. a felnőtteknél természetes, hogy előbb az egész értelmet ismertetem meg, majd a felezés elvén alapulva a felet, negyedét stb. A gyermeknél fordítva van, így is tanulja. Tévedés azt hinni, hogy a dalok elsajátítása nem megértést, hanem csak átérzést jelent.

A *közösségi elv* és a tanulókkal való *egyéni bánásmód elve* azt jelenti, hogy a közösségi tevékenységet a tanulmányi munkában fel kell használni, az egyén haladását sokszor az osztály közösségének megbízható tudása segíti elő. A közös éneklés során alakulnak ki a tanulók dallami emlékei. A fogyatékos hallásúak szempontjából igen nagy és formáló szerepe van a közös éneklésnek. Bizonyos elméleti fogalmak megértése (pl. ritmusok) el sem képzelhető a közösség tevékenysége nélkül (pl. több csoport egyidejű szereplése, ritmus és dallam felelgető, kánonok, népi játékok). Esztétikai vonatkozásban is jelentősége van a közös éneknek: a nagyobb csoport éneke változatosabb hangzást és előadást biztosít.

A hangszipítés problémái az alsó tagozatban

A szépeklés alapját a helyes testtartás és légzés, a jól tagolt beszédnek megfelelő szájmozgás, az értelmes szövegkijtés alkotja. A *testtartás* legyen természetes. Egyenes ülés, állás, normális fejtartás. Helytelen a görnyedt tartás, az izmok görcsös feszítése, a karba vagy hátratett kéz, a lábak helytelen, természetellenes elhelyezése. Mindezekről le kell szoktatni a tanulókat. Káros a szoros ruházat, ingnyak stb. A *helyes légzés*, az ún. mélylégzés abban tér el a szokványos légzéstől, hogy hosszabb ideig tartó beléggzéssel a teljes tüdőt megtöltjük levegővel. Ennek külsőleg látható jele a körös-körül táguló hasfal. Az orron át beszívott levegőt egyenletesen áramoltatjuk ki éneklés közben. Arra kell szoktatni a tanulókat, hogy kb. egy dallamsornyi részt (esetleg kettőt) énekeljenek egy levegővétellel. Itt is fontos a tanító példája. Éneklés előtt szellőztetéssel biztosítjuk a szükséges friss levegőt. Az *érthető szövegkijtés* a helyes szájmozgáson alapul, ezért a nevelő gyakran figyeltesse meg a saját énekét. Ügyelni kell a szavak helyes hangsúlyozására is a természetes beszédnek megfelelően. A szépeklést segítjük még elő a hangszipítő, ún. *vokalizációs gyakorlatokkal* is. Ezek ne legyenek elvontak, mesterkéltek, hanem a tanult dalokból vegyük. A dalrészletet előbb szöveggel, majd magánhangzókon (á-é-i-ó-u), végül zöngékkal kezdődő szótagokkal (má-mé-mí-mó-mú). A kezdőhang lehet n, j, l, r, v, z, továbbá énekelthetünk rövid magánhangzókat is (a-e-i-ö-ü). A vokalizáló gyakorlatokat *hajlítással* is énekelthetjük, vagyis egy szótagra kettő vagy több hangot. Ezt is végezhetjük dal-motívumon (pl. Jaj, de pompás fa), kéthangonként hajlítva lá-val vagy bármelyik fenti szótaggal. Hangszipítésre alkalmas kétütemes motívumot a legtöbb dalban találunk. A motívumot a hangterjedelem bővítésére felhasználva egy-egy hanggal feljebb vagy lejjebb is énekelthetjük. A szépeklést segíti elő a helyesen megválasztott *tempó* és *dinamika*, vagyis a hangárnyalás is. A gyermekek hajlamosak a gyorsításra valamint a kiabálva való éneklésre. Erről le kell őket szoktatni.

Sokan túlságosan nagy problémának tekintik a hangszipítést, mások viszont semmit sem végeztenek. A hangszipítés sohasem lehet öncélú, hanem magától értetődő, természetes, a gyermekben ösztönszerűleg megvan a kívánság a szebb irányban, csak vezetni kell. A gyermek észreveszi a szépet, a szebbet. A 3. 4. osztályban együtt beszélhetjük meg a gyermekekkel a dalok kidolgozásának módját, a helyes tempót, dinamikát stb. Együtt alkot tanító és tanítvány, s az eredmény közös munkaként alakul ki. Minden éneklés a szépeklést kell, hogy szolgálja, a hang szipítését, erre minden alkalmat meg kell ragadnunk. Éneklésünk alaphangszíne mindig *halk* legyen, ezt színezhethetjük a dal hangulatának megfelelően.

A zenehallgatás problémái

Legújabb tantervünkben az ének már mint ének-zene szerepel. Ez azt jelenti, hogy nem csupán éneket tanítunk a hozzávaló zeneelméleti ismeretekkel, hanem zenei nevelésben akarjuk részesíteni a tanulókat. Zenei nevelésen nem hangszeres oktatást értünk, bár az ének-zene órákon sokszor nyílik alkalmunk a gyermeknek gyermek-hangszereken (dob, réztányér, acélháromszög, fémcimbalom) való játékra, hanem azt, hogy az éneklés, a zeneelmélet és a zenei bemutatások eszközével nemcsak énekelni tanítjuk meg tanulóinkat, hanem a zene megértésére, befogadására egyre alkalmasabbá tesszük. A

jövő hangverseny-látogató és zeneileg kulturált közönsége az általános iskolai tanulókból alakul. Ha tehát azt akarjuk, hogy legyen hangverseny-látogató közönségünk, legyenek a zenéhez, és pedig a komoly zenéhez értő emberek, megértsék és szeressék a zenét, teljes átérzéssel, csendben, komolyan és művelt emberhez illően hallgassák, akkor mindent meg kell tennünk a zenei nevelés érdekében.

A zenei nevelésnek az éneklésen és a zeneelméleti ismeretek elmélyítésén kívül leghatásosabb eszköze a zenehallgatás. Amiről elméletileg beszélünk, az a zenehallgatásban ölt testet. A zenehallgatás egyrészt megismerteti a zenével, zeneművekkel, szerzőkkel, stílusokkal, korokkal, másrészt konkrétan, ténylegesen hallható zenével adja vissza mindazt, amiről az elméletben tanultunk. Mint ahogy nem ismerhetünk meg egy író – még ha az irodalomtörténetben mindent meg is tanulunk róla – anélkül, hogy műveit el ne olvassunk, ne tanulmányoznánk, éppígy a gyökértelen zenei nevelés az is, ha csak beszélünk a zenéről, de nem hallgatjuk. Éppen ezért a zenehallgatást, mint a zenei nevelés egyik leglényegesebb és legeredményesebb eszközét már az 1. osztályban megkezdjük, és minden osztályban folytatjuk. Természetesen a zenehallgatásnak alkalmazkodnia kell a gyermekek életkorához, értelmi színvonalához, zenei fejlettségéhez, mert különben érdeklődés helyett meg nem értést és unalmat váltana ki a tanulókból. A zenehallgatásnak fokozatosnak kell lennie, hogy észrevétlenül érje el az elérhető legmagasabb fokot, továbbá legyen mindenkor érdeklődést keltő, nemes érzelmeket kiváltó. Alig várják a gyermekek a zenehallgatást, nem pedig fordítva.

Mik legyenek a zenei bemutatás eszközei? Ha a művészsímet vesszük alapul, akkor elsősorban lemezjátszó, valamint rádió (ha erre alkalom nyílik). Másodsorban magnetofon, harmadsorban a tanító saját bemutatásai, esetleg egy-egy ügyesebb és zenei bemutatásokra alkalmas tanuló. A Művelődésügyi Minisztérium lemezsorozatát adott ki az általános iskola 1-8. osztálya számára. Szükséges, hogy az iskola ezt lemezjátszóval együtt beszerezze. (...) A magnetofonnak akkor van értelme, ha vagy rádióról, vagy élőben veszünk fel – iskolai órán kívüli időben – bemutatásra alkalmas műveket, s azokat a megfelelő időben leforgatjuk. (...) A tanító vagy egy-egy tanuló csak akkor mutasson be éneket vagy hangszeres művet, ha azt művészi színvonala alkalmassá teszi a bemutatásra. A művészi színvonal egyaránt értendő a műre, valamint az előadás technikai színvonalára (pl. zongorakíséret). Gyenge produkcióval csak fordított hatást érünk el.

Mit mutasson be a tanító? Erre nézve a hivatalos lemezsorozat az irányadó, de természetesen ezen kívül mást is bemutathat. Egyes művek felsorolása helyett inkább általános tájékoztatást szeretnénk adni. Bemutatásra kerülhetnek elsősorban énekes, főleg énekkari művek. Legjobban szeretik a gyermekek az olyan zenei bemutatást, amelynél az általuk tanult vagy ismert dalt hallják meg művészi előadásban. Gyermekdalok, népdalok, úttörő- és tömegdalok, katonadalok, indulók, kánonok és többszólamú népdalfeldolgozások valamint más énekkari művek ne hiányozzanak a tanító repertoárjából. Ezeket valamennyi osztályban bemutatathatja. Másodsorban hangszeres műveket mutassunk be zongorán vagy hegedűn, esetleg zenekarral. Művészi értékűek Bartók: *A gyermekeknek* c. sorozatának zongorára írt darabjai illetve ezek hegedű átíratái. Magasabb fajsúlyú muzsikát (műdalok, áriák, szonáták, szimfóniák, versenyművek stb.) inkább a felső osztályokban és többnyire a zenetörténettel párhuzamosan mutassuk be, de soha ne mulasszuk el a bemutatott művek szerzőjének, tartalmának ismertetését, s a bemutatott művet elhangzása után pár szóval beszéljük meg. Igen üdvös és hasznos, ha a műveket

többször is bemutatjuk a tanulóknak, mert főleg az tetszik – s ez a zenei művelődés, tudás alapja – amire emlékeznek, amire ráismernek.

Az óra mely részében legyen a zenehallgatás? A zenei bemutatás helyét az óra menetében az határozza meg, hogy mire akarom felhasználni: hangulatkeltésre, tanult dal többirányú bemutatására, vagy magának a hangszeres műnek a bemutatásán van a fő hangsúly. Ha hangulatkeltésre használjuk fel, akkor (...) bemutathatunk pl. egy magyar táncot vagy indulót, katonadalt, ha az óra anyagában ilyesmiről lesz szó. Ha a dal (az óra anyaga) többirányú bemutatásán van a hangsúly, akkor a bemutatásra a tanító bemutató éneklés után (hallás utáni daltanításnál a második bemutatás után), de a begyakorlás előtt kerüljön sor. Végül, ha magának a hangszeres műnek a bemutatásán van a hangsúly, anélkül, hogy a mű az óra anyagához szervesen kapcsolódnék, akkor a művet az óra végén, a házi feladat feladása után, de a dalcsoport eléneklése előtt mutassuk be. Eredményesen végzett zenei bemutatással igen változatos, hangulatos tehetjük az órát, erőteljesen elősegítjük a zenei nevelést, emeljük tanulóink zenei műveltségét. Meg kell azonban jegyezni, hogy a zenei nevelés másik két tényezőjének, az éneklésnek és a zeneelméleti ismereteknek az elhanyagolásával a zenei bemutatás (zenehallgatás) nem képes az előző kettőt pótolni.

Utószó

A száz éve született Bolvári Zoltán (1908-1993) fenti írása az 1960-as végén keletkezett. A szerző zongoraművész, zenepedagógus, akinek tanári pályája 1935-37 között a sárospataki, 1938-54 között a nyíregyházi, majd 1954-től 1971-ben történt nyugdíjazásáig ismét a sárospataki tanítóképzőhöz kötődött. Azon művésztanárok közé tartozott, akik Patakon mind az egyházi, mind az állami fenntartású intézet munkájában részt vettek. Bolvári Zoltán komoly elméleti felkészültséggel, két zeneakadémiai diplomával, művészi színvonalú zongoratudással felvértezve kezdte pályáját, amelynek során tanítójelöltek nemzedékeivel ismertette meg a zene szépségét és elsajátíttatásuk módszertanát. Oktatói tevékenysége mellett kórusvezetőként működött és zongoraművészként gyakran koncertezett. Mindezekon túl papírra vetette a zenei neveléssel kapcsolatos gondolatait, s előadásokat is tartott. Lapunk 2001/4. számában publikáltuk „A fogyatékos hallás problémái az általános iskolában” című, 1967-ben keletkezett írását, a 2004/3. számában pedig „Előadások a zenei nevelésről” címmel két további művét tettük közzé: „Az ének- és zeneoktatás nevelői vonatkozásai intézetünkben” (1941), valamint „A tanítóképző intézetek zenei hallásvizsgájának néhány problémája” (1967).

Bolvári Zoltán írásainak közös tartalmi vonása a zenei műveltség személyiség- és társadalomformáló erejébe vetett hit és a pedagógus-hivatásra való felkészítés tökéletesítésére való törekvés. Meggyőződésünk, hogy e tekintetben a mai kor olvasója számára is van érvényes mondanivalója. A most közölt szövegrészek legjelentősebb művéből, „Az ének-zene tanításának módszertana” című kéziratból valók, amelyben az alsó tagozatos tananyag elsajátíttatásának minden elméleti és gyakorlati ismeretét összefoglalta. A mű előzményei az ötvenes évek végére nyúlnak vissza. Bolvári Zoltánt 1959-ben két kollégájával együtt felkérték a II. tanítóképzős évfolyam központi ének-zene módszertani tankönyvének elkészítésére. A minisztérium által kijelölt lektorok azonban olyan rövid időt

szabtak bizonyos részek átdolgozására, hogy mindhárman elálltak a megbízástól. Később a Pedagógiai Tudományos Intézet tanítóképzős kutatócsoportja számára véleményezte az általános iskolai ének-zene tantervet, osztályokra lebontva is. Több évtizedes pedagógiai tapasztalatai alapján, ezek után állította össze módszertani segédkönyvét, amelyet az intézeti ének-zene szakcsoport tananyagként elfogadott. Művébe beépítette korábban önállóan elhangzott/megírt munkáit is (pl. a fogyatékos hallás problémáiról szólót). Ezután kiegészítésként, „Dalkíséreték zongorára” címmel, elkészítette 190 népdal és ifjúsági dal zongoraátíratát az 1-4. osztály, és további 112 hasonló jellegű átíratot az 5-8. osztály számára.

Bolvári Zoltán életútjáról részletesen lásd: Bolvári-Takács Gábor: Bolvári Zoltán, a zenepedagógus (1908-1993), in: Ködöböcz József (szerk.): Művelődésünk múltjából. Bibliotheca Comeniana VIII., Magyar Comenius Társaság, Sáropatak, 1999, 129-146. o. Századik születési évfordulóján rá emlékezett: Halászi Aladár: Bolvári Zoltán, a „hanglító” művész = Zempléni Múzsza, 2008/3. szám, 87-90. o. A mostani szövegközlés során a kézirat gépelési és stilisztikai hibáit kijavítottuk, a – kizárólag technikai jellegű – kihagyásokat (...) jellel jelöltük. Tudatosan meghagytuk viszont a kor szellemiségét tükröző szavakat, fordulatokat, hiszen a mű az akkor szocialistának nevezett történelmi-politikai korszakban keletkezett, s mint ilyen, nem függetleníthette magát tőle. A közléssel szerkesztőségünk folytatja sorozatát, amelyben már nem élő pataki tanárok nyomtatásban eddig meg nem jelent munkáit tesszük közzé. A szövegrészeket válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor.